

Божена Іваницька

кандидат наук із соціальних комунікацій,
асистент кафедри журналістики та засобів масової комунікації
Національного університету "Львівська політехніка"
bozhena.v.ivanytska@lpnu.ua

ВПЛИВ ПРЕСИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ НА ФОРМУВАННЯ ЛЮДИНИ НОВОЇ ФОРМАЦІЇ, НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМОГО ГРОМАДЯНИНА

© Іваницька Божена, 2017

Розглянуто друковані видання фахово-господарських товариств, у центрі уваги яких були питання, що сприяли формуванню національної гідності, консолідації нації. Характерною ознакою публікацій на цю тему була апеляція до конкретної особи, а не до читацького загалу. Тобто тим самим редакція підносила роль особи, її індивідуальність, а не якийсь абстрактний, збірний колектив. Тому честь нації, її велич розглядалися в більшості публікацій як честь і гідність кожної людини.

Дослідниця стверджує, що на думку авторів фахово-господарських часописів, саме село є основою формування нового типу людини, бо воно моральніше, згуртованіше, чого, зрештою, так боялися більшовики. Звідти і влаштовані більшовиками на Сході України голодомори, і "розкуркулєння" та вивіз кращих господарів до Сибіру. Тобто все робилося для того, аби позбавити націю носія українських ідеалів, культурницьких традицій.

Водночас редакції не ідеалізували тогочасного українського села, різко виступали проти того, що заважало консолідації селян. Прикладом є стаття Є. Храпливого "Гуртуймося – не роз'єднуймося!": "Уже така людська вдача, що сваритися легше, чим єднатися... Сваряться між собою наші люди в місті, сваряться й на селі... Не одне вже селянське господарство чи міська кооператива заборгували й розпалися через ці сварки".

Чимало зусиль редакційні колективи прикладали для того, щоб читачі зрозуміли і перейняли потребу консолідації нації на всіх рівнях – від села і до держави. Це було актуально й тому, що польські урядовці намагалися різними засобами відвернути українців від своїх громадсько-фахових товариств, залучити до антиукраїнського фронту євреїв Галичини. У цьому контексті редакції вели активну пропаганду гасла "Свій до свого по своє". Водночас на сторінках преси роз'яснювалося, що національна гідність не має нічого спільного з егоїзмом, тому часто з її сторінок лунали заклики допомогти тим, хто потерпав від різних стихійних лих.

Ключові слова: фахово-господарські товариства; український часопис; честь нації; національна свідомість; "Сільський господар"; національний одяг.

Bozhena Ivanitska

INFLUENCE PRESS SECOND HALF OF XIX – THE FIRST THIRD OF THE TWENTIETH CENTURY IN THE FORMATION OF THE NEW STRUCTURE, NATIONAL CONSCIOUS CITIZEN

Printed publications professional-business partnerships kept the focus issues that contributed to the formation of national identity, consolidating the nation to Ukrainian Galicia realized – he and his European place among the European nations. A characteristic feature of publications on this subject was an appeal to the individual, not to the readership. That wording thus lifted role of the individual, his personality, not some abstract collective team. Therefore honor of the nation, its greatness considered in most publications as the honor and dignity of every person.

Many efforts editorial teams gave to readers understood and cared need for consolidation of the nation at all levels – from the village and the state. This was important because the Polish government tried various means to distract from their Ukrainian civic and professional associations, to bring to the front anti-Ukrainian Jews of Galicia. In this context, the wording were active in promoting the slogan "Own your for his." However, in the press explained that national dignity has nothing to do with selfishness, often because its pages were calls to help those who suffered from various natural disasters. Striking evidence of understanding of national unity by appeals and

concrete help Ukrainian, who suffered from an artificial famine organized by Bolshevik Russia occupied their territory.

Many publications was devoted to various historical events, heroes of the national liberation struggle, Sich Riflemen. Editorial and bothered about the fate of the Ukrainian language, calling people to appreciate clothing that is also a sign of the nation.

At the same time, press reports explained that national dignity had nothing to do with selfishness, therefore, often from its pages there were calls to help those who suffered from various natural disasters.

Key words: professional-business partnerships, ukrainian magazine, honor of the nation, national consciousness, national dress.

Актуальність формування людини нової формації зумовлена тим, що “здебільшого молоді люди на селі чи в містечках... зазвичай не були суспільно-корисним елементом. Вони часто втрачали власну життєву рівновагу, потрапляли в конфлікти з громадянством, скочувалися до краю власної неволі..., сходили на негативні й шкідливі антигромадські й християнські позиції, ставали аполітичними, бездуховними, готовими до бездумних дій” [1, с. 328].

Метою статті є вплив преси другої половини XIX – першої третини XX ст. на формування людини нової формації. *Завдання* – дослідити основні тематичні аспекти на сторінках цих видань, з’ясування ролі господарсько-фахових та просвітянських видань у житті галицьких українців.

При висвітленні проблем виховання людини нового типу, людини європейського мислення і свідомості на сторінках фахово-господарських видань основний акцент, як відзначав відомий український економіст С. Злупко [2, с. 56], редакції намагалися передовсім робити “на національній гідності загалу і кожної одиниці”. При цьому публікації будувалися таким чином, щоб залучати як доказову й аргументаційну базу для розкриття теми значення української культури, українських національних традицій як важливого фактора у справі виховання молоді, передовсім молоді хліборобської. Також, з метою ефективного ведення виховної роботи рекомендувалося ширше розповідати про “засади побратимства, яке колись було між славним козацтвом і вояцтвом-стрілецьтвом, друкувати статті, присвячені історичним подіям” тощо [3, с. 56].

Характерною рисою публікацій на теми формування національної свідомості була апеляція до конкретного читача, тобто публікації будувалися таким чином, ніби їх автори звертаються до конкретної особи, а не до читачього загалу. Особливо такий прийом був характерний для стилю газети “Хліборобська молодь”. Прикладом цього є кореспонденція Михайла Дяченка “Особиста честь” [4, с. 54].

Розпочинається кореспонденція зверненням автора до читача: “Коли хочеш бути людиною – будь чесний. Чи думаєш, що й без людської честі можеш називатися людиною? Дуже помиляєшся”. Відтак М. Дяченко доводить, що “тільки твоя честь відрізняє тебе від звіряти, тільки вона дає людині людську гідність і тобі її дасть, а тоді ти сміливо можеш заявити перед людьми, що ти є людиною”.

У цій кореспонденції немає конкретних фактів чи розлогих коментарів. В її основі загальнолюдські, християнські постулати, народна мудрість, приказки: “Чессть – це найбільший скарб, яким наділена людина”, “Бережи честь, бо без неї ти не людина”, “Стратиш майно – щирою працею можеш здобути ще більшого, стратиш батьків і станеш сиротою – зустрінеш добрих людей, які допоможуть тобі в біді, але коли втратиш честь – тобі її ніхто не поверне”, тому “коли б мав стратити честь – краще покінчити зі собою. Тоді згинеш людиною, а не волочитимешся по світі виродком”.

У трактуванні редакції особиста честь ототожнювалася з честю нації: “Пам’ятай, що як ти без честі не є людиною, так само нація без честі не є нацією”, – писав М. Дяченко у статті “Бережи честі своєї нації!” [5, с. 70].

Ця кореспонденція М. Дяченка побудована за таким самим принципом, як і більшість його публікацій. В її основі такі сентенції, як “Тільки нація з честю може могутнішати”, “Тільки твоя особиста честь є твердим гранітним стовпом національної честі”, “Твоя честь – це частина честі твоєї нації”, “Коли ти любиш свою націю й бажаєш їй добра, – будь сам чесний і дбай про честь своєї нації”, “Не будь підлий і не понижуйся, бо твоє пониження є пониженням честі твоєї нації...”.

Метою таких публікацій було піднести національну гідність кожної особи, довести, що саме від неї залежить майбутнє всієї нації. Тобто, на відміну від марксистсько-ленінських догматів, які вважали, що “єдинича ноль” і закликали, як писав В. Маяковський, групуватися в колективи [6, с. 122], редакції фахово-господарських часописів передовсім возвеличували роль особи, а не

колективу, підкреслюючи, що саме від конкретної особи, від кожної людини залежить роль колективу, залежить європейське майбутнє краю, а відтак і цілої України.

Отже, на думку авторів фахово-господарських часописів, саме село є основою формування нового типу людини, бо воно моральніше, згуртованіше, чого, зрештою, так боялися більшовики. Звідти і влаштовані більшовиками на Сході України голодомори, і “розкуркулення” та вивіз кращих господарів до Сибіру. Тобто все робилося для того, аби позбавити націю носія українських ідеалів, культурницьких традицій.

Водночас редакції не ідеалізували тогочасного українського села, різко виступали проти того, що заважало консолідації селян. Прикладом є стаття Є. Храпливого “Гуртуймося – не роз’єднуймося!” [7, с. 32]: “Уже така людська вдача, що сваритися легше, чим єднатися... Сваряться між собою наші люди в місті, сваряться й на селі... Не одне вже селянське господарство чи міська кооператива заборгували й розпалися через ці сварки”.

Семен Нечай у статті “Для загального добра” [8, с. 6], що складалася із кількох блоків, у кожному з яких йдеться про потребу єднання як головної умови національного розвитку, кожний блок повторює словами “Не сварімося”: “Не сварімося! Не ділімося на партії і не кажим, що Федь радикал, а Дмитро соціаліст чи там хто ще, бо всі ми діти українського народу... Не робім різниці, що я, мовляв, селянин чи робітник, а той священник, учитель чи адвокат, але скажімо собі, що ми всі українці, єдиної матері-України діти...”; “Не сварімося так, як ми вміємо, мовляв до кооперативи я не піду, бо там Данила вибрали крамарем, а він мій ворог...”.

Така форма побудови статті з використанням елементів повторів, у яких була сконденсована головна думка, позитивно сприймалася читацькою аудиторією, бо допомагала їм зосередитися на головному, запам’ятати основні висновки публікації. Звісно, нерідко між селянами справді траплялися різні непорозуміння, гострі сварки, непримиримі суперечності. Редакції це не приховували: “Уже така вдача людини, що в добрі вона добра, спокійна, для кожного доступна і вибачлива. Зате в нещастю, в злиднях людина подразнена, лиха, зачіплива і швидка до сварки а навіть й до бійки, – писав у великій, розверстаній на три сторінки журнального формату, статті “Сільського господаря” Богдан Волинець “Досить вже сварок по наших селах” [9, с. 87]: “Як добро, як засіки повні, хліб вже під стріхою і в коморі, картопелька зріє, а худібка сита і повна вертає з поля, то й селянин спокійний, вдоволений, з кожним годиться, кожному вибачить навіть важливішу справу як, наприклад, переорання межі чи якусь шкоду”. Однак через злидні, що трапляється найчастіше на переднівку, по селах “найбільше непорозумінь, сварок, бійок не за межу, а за дрібницю – за пусте слово, за образу “гонору”.

Через такі непорозуміння мали роботу адвокати, судді, так “марнується не лише здоров’я, а й витрачаються кошти, тратиться час, зростає ненависть між ворогуючими. Селяни зайняті процесами і розшукуванням грошей на оплату жидівських адвокатів, бо до своїх українських встидаються йти”. У вирішенні конфліктних питань господарського значення чільну роль відігравало товариство “Сільський господар”, при якому, як рекомендувала редакція, доцільно створювати відповідні правничі осередки: “Треба при філіях “Сільського господаря” організовувати бюро правничої поради..., бо коли б гуртом, спільно наші селяни зложити такі бюро, вони могли б за невелику плату отримати там кваліфіковану юридичну консультацію”, – закликала редакція “Сільського господаря” у передовій статті “Як дальше боротися?”, що була подана з підзаголовком “Організуйте бюро правної поради і селянської оборони при філіях “Сільського господаря” [10, с. 338].

Безперечно, отримати національний гарт галичани могли, певним чином, й у своїх, національно-просвітніх товариствах та фахово-громадських об’єднаннях, які користувалися щораз більшим авторитетом галицьких українців. Тому не випадково польська влада нагінки проти українського національного руху розпочала саме проти цих інституцій. Редакції українських часописів мусили розвінчувати наміри польських урядових чинників, які “пряником і батоном” намагалися залучити селян до різних польських товариств.

Першими в інформаційну війну втрутилися загальнополітичні часописи – “Діло”, “Батьківщина” і відразу ж національно-патріотичний фронт українства підсилили друковані видання фахово-господарських товариств. Цю кампанію можемо назвати інформаційною війною, бо характерними для неї були тривалість у часі, акцентування на стрижневих, доленосних проблемах для нації тощо, що і нині є ознакою інформаційних воєн [11, с. 214–216].

Редакції часописів, виконуючи волю своїх засновників, намагалися викрити справжні наміри тих, хто обіцяв українцям різні блага і преференції, коли б вони зреклися своїх фахово-господарських та національно-просвітніх товариств і стали членами польських товариств, закликали не вірити солодким обіцянкам своїх кривдників: “Бувають між людьми приятелі щирі, що допоможуть в біді,

порятунок в нещасті. Таких мусимо шанувати... Бувають, однак, і такі, що вдають тільки наших приятелів. Коли коло нас біда, то пхаються з своєю поміччю. Коли ж приглянемося до цієї помочі, побачимо, що вони мають в цій користь. Та не для нашого, а для свого добра вдають наших приятелів. Вони хочуть використати нас у майбутньому або так прив'язати до себе, що потім годі з ними розв'язатися, – констатував Є. Храпливий в передовій статті “Не туди шлях нашим господарям!” [12, с. 1].

Відтак Є. Храпливий розкрив причини такої “любові” до українського народу і механізми, якими користувалися маніпулятори: “...Прийжджають в наші села, запрошують наших селян до чужих нам хліборобських товариств, просять, щоб вписатися в члени та й обіцяють золоті гори: сьому даром дадуть бугайця, іншому расові поросята, жінкам обіцяють кури, що добре несуться та й інших обіцянок не шкодують. А все обіцяють тільки тим українським хліборобам, які підуть до чужих нам господарських товариств. Здається, що ці люди наші приятелі і хочуть нам добра. Однак коли близько приглянутися до цієї справи, то видно, що не прихильність та любов пхає цих людей на наше село... Чому ж вони не знали нашого села, коли повинь у нас була, вода жниво забрала, коли хати наші були розбиті чужими військами, а жінки і діти наші мешкали в землянках? Тоді ці “приятелі” будували для себе гарні хати і допомагали багатьом, але не нашому селянинові... А діло ясне: вони бачать, що на нашому селі починають люди гуртуватися, зростає авторитет хліборобської організації “Сільський господар”... і тому придумують різні штуки, щоби нашу організацію розбити”.

Редакції роз'яснювали, що кожний українець повинен мати свою гідність, уміти відстоювати власні інтереси, якщо вони, зрозуміло, не суперечать інтересам іншим. Це було тим паче актуально, що селяни відчували себе особливо безпорадними у взаєминах з представниками інших, особливо пануючих, націй ніяковіли перед ними.

Прагнучи утворити проти українців ширший антиукраїнський фронт, польська влада намагалася залучити у свої спільники євреїв. Дарма, що євреї також потерпали від політики Польщі, коли в 30-х рр., наприклад, розгорнувся антисемітський рух “Не купуй у жида”, а єврейські крамниці і будинки нерідко ставали об'єктами різних диверсій з боку поляків.

Натомість українці лояльно ставилися до євреїв: “Прояви расової нетерпимості в некультурній формі, зі зловживання фізичної переваги, не є ніяким об'єктом свідомості чи патріотизму. Українській нації вони приносять тільки шкоду, зазначалося в передовій статті двотижневика органу “Союзу українських купців і промисловців” газеті “Торгівля і промисел” за жовтень 1936 р. – Тому різко відмежувались від них наші політичні чинники, наше духовенство і наша кооперація... Пригадаймо заяви, зложені жидівським журналістам нашими парламентарями – В. Мудрим, сен. Луцьким, преосв. І. Бучком та “осторогу” (застереження. – Б. І.) в “Господарсько-кооперативнім часописі”.

Не зумівши витворити сильний антиукраїнський фронт, не здобувши й перемоги за допомогою “пряника”, польські товариства, заручившись підтримкою держави, почали організовувати погроми українських інституцій, грабували їх, підпалювали. Про це йшлося чи не в кожному числі українських видань. Щоправда, здебільшого це були хронікальні замітки, бо влада не воліла, аби про її “подвиги” знала світова громадськість, тому українська преса мала змогу лише фіксувати інформацію, посилаючись на польські офіційні джерела [13, с. 3].

Здійснювалася пацифікація за особистою вказівкою глави польської держави Ю. Пілсудського, а безпосереднім її організатором і виконавцем був міністр внутрішніх справ Польщі Ф. Славой-Складовський [14, с. 136]. Ось лише деякі факти нападів на українські кооперативи та фахово-господарські товариства: “В Ясеніві Городоцького повіту вночі з 1 на 2 березня злодії, виломивши на вікнах ґрати, вдерлися до кооперативи, яка існує ще від 1927 року. Нарobili багато шкоди, багато товару вкрадено, а що не могли винести – потрощили, порозкидали. Це вже дев'ятий раз її обкрадено” [14, с. 3]. “Невідомі люди підпалюють кооперативи в Яворівському повіті. Так, уночі з 23 на 24 липня згорів кооперативний дім у Мужилівцях. У ніч з 6 на 7 серпня підпалено дім кооперативи “Єдність” в Черчику. Тепер згоріла крамниця кооперативи “Таразд” у Грушеві враз з домом кружка “Сільського господаря”...” [14, с. 8]. “31 липня 1938 р. філія “Сільського господаря” у Ліську, на Лемківщині, улаштувала День Хліборобського вишколу молоді. Було багато запрошених. Але коли колона української учнівської молоді, що складалася з 50 юнаків і дівчат та чотирьох вихователів-опікунів прямувала на свято, біля села Мичківці на неї напали поляки, які поверталися з костелу. Опікунів побили колами й камінням до безтями, одній 13-літній дівчинці вибили зуби, інших сильно скалічили. При нападі на дітей нападаючі кричали, що не дадуть нікому будувати Україну” [15, с. 127].

На нестихаючі напади польських шовіністів на українські товариства й українство загалом, фахово-господарські часописи закликали націю тісніше гуртуватися в лавах різних громадських

інституцій. Особливо активно часописи пропагували гасло “Свій до свого по своє”: “Наш капітал це клич “Свій до свого по своє. Без недотримання цього припису будемо гинути голодні і безробітні і ніхто нам не допоможе”, – писав М. Декайло в кореспонденції під такою ж назвою, доводячи правдивість цього гасла на прикладі роботи чоботарів. Без об’єднання у фахове товариство шевці не могли придбати якісну шкіру та інші деталі, необхідні для виробництва взуття. Згуртовані ж вони могли в складчину закупити потрібну мануфактуру та й не треба було турбуватися про збут продукції – це виконували інші працівники [16, с. 7].

Оскільки гумористично-сатиричні жанри легші для сприйняття читачами і краще запам’ятовуються, редакція “Господарсько-кооперативного часопису” присвятила цій темі декілька віршованих гуморесок, більшість яких була надрукована під рубрикою “Для науки і розваги”. Очевидно, що читачі правильно зрозуміли сутність гасла “Свій до свого”, бо саме вони, а не професійні літератори чи журналісти, були авторами цих творів. Оскільки важливою ознакою нації є мова, редакції закликали всіляко берегти українську мову [17, с. 6], не засмічувати її полонізмами чи русизмами [18, с. 39], висміювали тих, хто цурався рідної мови [19, с. 4] тощо. Так само редакції закликали цінувати “народний одяг”, зазначаючи, що хоча він для кожного регіону свій, самобутній, але в цьому розмаїтті і є єдність нашої нації [20, с. 13], гостро висміювали тих, хто намагався “вдягатися по-модньому, забуваючи своє” тощо.

Не оминули редакції й теми голодомору, що в 30-х рр. був спеціально утворений більшовиками на окупованій ними території: роз’яснювали причини, вказували на винуватців, розповідали про жахливі факти життя українських селян в голодуючих селах й закликали допомогти своїм братам. “Биймо у великий дзвін на тривогу!” – такою великою “шапкою” відкривалася перша сторінка “Сільського господаря” за 1 вересня 1933 р., а редакція “Господарсько-кооперативного часопису” весь трагізм цього штучно організованого більшовиками голодомору оприлюднила в “шапці-зверненні” “На допомогу голодуючій Україні”. Широко на сторінках преси висвітлювалася діяльність створеного у Львові “Комітету допомоги голодним України”, інформувалося про збір пожертв голодуючим тощо.

Отже, робимо *висновки*, що друковані видання фахово-господарських товариств у центрі уваги тримали питання, які сприяли формуванню національної гідності, консолідації нації, щоб українець Галичини зрозумів – він європейець, і його місце серед європейських народів. Характерною ознакою публікацій на цю тему була апеляція до конкретної особи, а не до читачького загалу. Тобто тим самим редакція возвеличувала роль особи, її індивідуальність, а не якийсь абстрактний, збірний колектив. Тому честь нації, її велич розглядалися в більшості публікацій як честь і гідність кожної людини.

Чимало зусиль редакційні колективи прикладали для того, щоб читачі зрозуміли і перейнялися потребою консолідації нації на всіх рівнях – від села і до держави. Це було актуально й тому, що польські урядовці намагалися різними засобами відвернути українців від своїх громадсько-фахових товариств, залучити до антиукраїнського фронту євреїв Галичини. У цьому контексті редакції вели активну пропаганду гасла “Свій до свого по своє”. Водночас на сторінках преси роз’яснювалося, що національна гідність не має нічого спільного з егоізмом, тому часто з її сторінок лунали заклики допомогти тим, хто потерпав від різних стихійних лих. Яскравим свідченням розуміння єдності нації були заклики і конкретна допомога українцям, які потерпали від штучного голодомору, організованого більшовицькою Росією на окупованих нею теренах. Чимало публікацій присвячувалося різним історичним подіям, героям національно-визвольних змагань, січовим стрільцям. Турбувалися редакції й про долю української мови, закликали цінувати народний одяг, який також є ознакою нації.

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / Ілля Витанович. Нью-Йорк: ТУК – Товариство Української Кооперації, 1964. – 624 с. 2. Злупко С. На чатах рідної землі / Степан Злупко. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 284 с. 3. Дяченко М. Особиста честь / Михайло Дяченко // Хліборобська молодь. – 1939. – № 4. 4. Дяченко М. Бережи честі своєї нації! / Михайло Дяченко // Хліборобська молодь. – 1939. – № 5. 5. Маяковский В. Избранные поэзии / Владимир Маяковский. – М.: Советский писатель, 1997. – 278 с. 6. Храпливий Є. Гуртуймося – не роз’єднуймося! / Є. Храпливий // Сільський господар. – 1932. – № 4. 7. Нечай С. Для загального добра / Семен Нечай // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – № 5. 8. До наших вп. співробітників // Господарська часопись. – 1918. – № 9. 9. Як дальше боротися? : Організуйте бюро правної поради і селянської оборони при філіях “Сільського господаря” // Сільський господар. – 1932. – № 22. 10. Почепцов Г. Контроль над розумом / Георгій Почепцов. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська

академія”, 2912. – 350 с. 11. Храпливий Є. Не туди шлях нашим господарям! / Є. Храпливий // Сільський господар. – 1929. – № 4/5. 12. Пацифікація // Діло. – 1930. – 3 жовт. 13. Малик Я. Нижня Липиця від найдавніших часів до сьогодні: Науково-популярний нарис історії / Ярослав Малик. – Львів: Сполом, 2014. – 372 с. 14. Влом до кооперативи // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – №11. 15. Декайло М. Наш капітал – це клич “Свій до свого” / Микола Декайло // Господарсько-кооперативний часопис. – 1934. – № 6. 16. Бережім права рідної мови // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – № 5. 17. Комаринець А. Виплюймо буряни з рідної мови / А. Комаринець // Хліборобська молодь. – 1939. – № 3. 18. Горішній В. Платва / В. Горішній // Кооперативна родина. – 1935. – № 1. 19. Шануймо народний одяг // Хліборобська молодь. – 1935. – № 4. 20. Не закидаймо свого / Кооперативна родина. – 1935. – № 4.

REFERENCES

1. Vytanovych I. Istoriya ukrayins'koho kooperatyvnoho rukhu / Illya Vytanovych. N'yu-York: TUK – Tovarystvo Ukrayins'koyi Kooperatsiyi, 1964. – 624 s. 2. Zlupko S. Na chatakh ridnoyi zemli / Stepan Zlupko. – L'viv: LNU im. I. Franka, 1999. – 284 s. 3. Dyachenko M. Osobysta chest' / Mykhaylo Dyachenko // Khliborobs'ka molod'. – 1939. – #4. 4. Dyachenko M. Berezhy chesty svoeyi natsiyi! / Mykhaylo Dyachenko // Khliborobs'ka molod'. – 1939. – #5. 5. Mayakovskyy V. Yzbrannyye rozyu / Vladymyr Mayakovskyy. – M. : Sovet'skyy pysatel', 1997. – 278 s. 6. Khraplyvyy Ye. Hurtuymosya – ne roz'yednuymosya! / Ye Khraplyvyy // Sil's'kyy hospodar. – 1932. – #4. 7. Nechay S. Dlya zahal'noho dobra / Semen Nechay // Hospodars'ko-kooperatyvnyy chasopys. – 1935. – #5. 8. Do nashykh vp. spivrobitnykiv // Hospodars'ka chasopys'. – 1918. – #9. 9. Yak dal'she borotysya? : Orhanizuyte byura pravnoyi porady i selyans'koyi oborony pry filiyakh “Sil's'koho hospodarya” // Sil's'kyy hospodar. – 1932. – #22. 10. Pocheptsov H. Kontrol' nad rozumom / Heorhiy Pocheptsov. – K.: Vydavnychyy dim “Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya”, 2912. – 350 s. 11. Khraplyvyy Ye. Ne tudy shlyakh nashym hospodaryam! / Ye. Khraplyvyy // Sil's'kyy hospodar. – 1929. – # 4/5. 12. Patsyifikatsiya // Dilo. – 1930. – 3 zhovt. 13. Malyk Ya. Nyzhnya Lypytsya vid naydavnishykh chasiv do s'ohodennya: Naukovo-populyarnyy narys istoriyi / Yaroslav Malyk. – L'viv: Spolom, 2014. – 372 s. 14. Vlom do kooperatyvy // Hospodars'ko-kooperatyvnyy chasopys. – 1935. – #11. 15. Dekaylo M. Nash kapital tse klych “Sviy do svoho” / Mykola Dekaylo // Hospodars'ko-kooperatyvnyy chasopys. – 1934. – #6. 16. Berezhim prava ridnoyi movy // Hospodars'ko-kooperatyvnyy chasopys. – 1935. – #5. 17. Komarynets' A. Vyplyuymo buryany z ridnoyi movy / A. Komarynets' // Khliborobs'ka molod'. – 1939. – #3. 18. Horishnyy V. Platva / V. Horishnyy // Kooperativna rodyna. – 1935. – #1. 19. Shanuyemo narodnyy odyah // Khliborobs'ka molod'. – 1935. – #4. 20. Ne zakydaymo svoho / Kooperativna rodyna. – 1935. – #4.